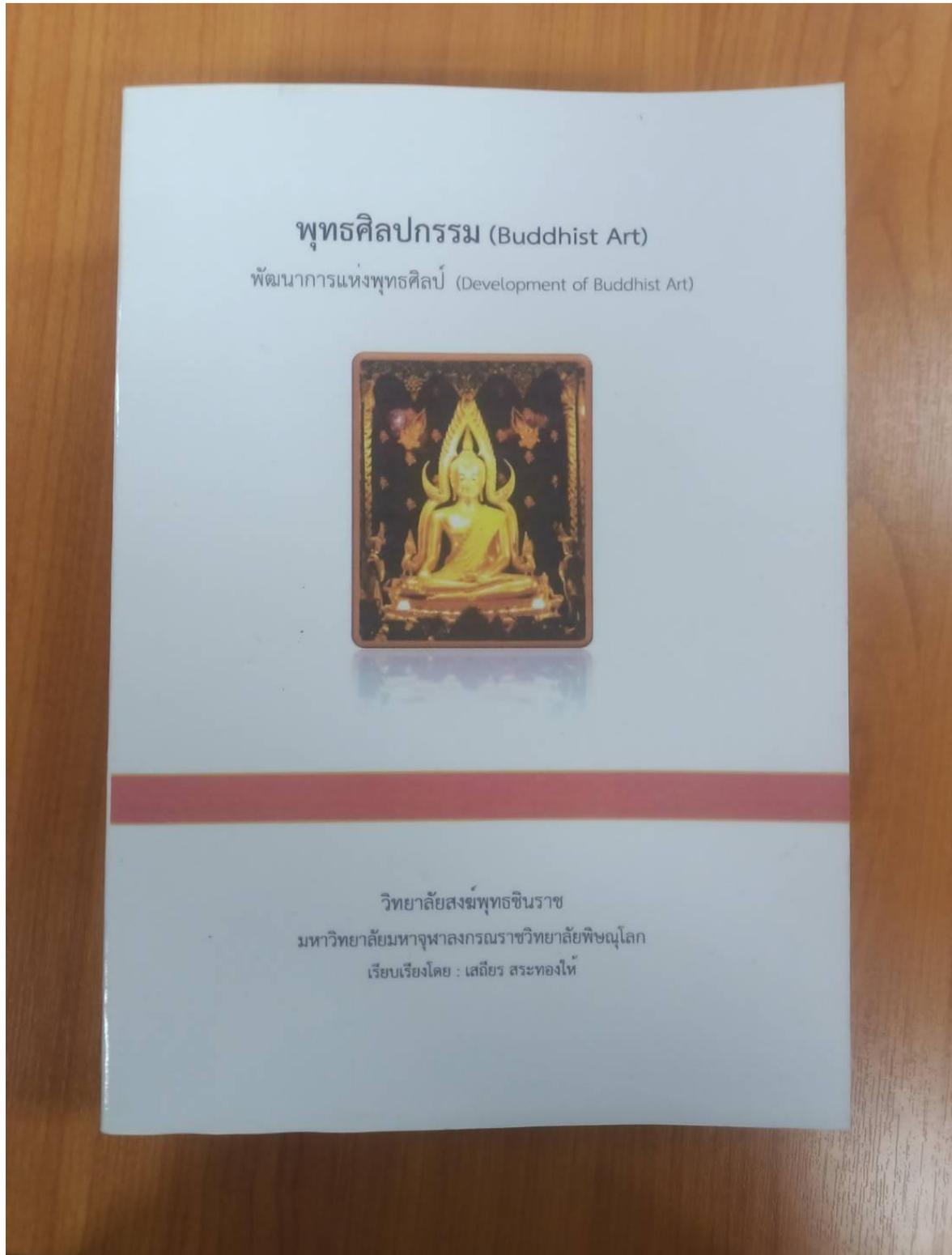

หนังสือวิชาการ เรื่อง “พุทธศิลปกรรม” เสถียร สระทองให้ วส.พุทธชินราช ฉบับปรับปรุงใหม่
ตีพิมพ์ ปี ๒๕๖๗ ใช้สอนปี ๒๕๖๘. พิมพ์ที่โรงพิมพ์ : บริษัท โฟกัส พรินต์ติ้ง จำกัด ๑๑๐/๒๑๒
ถ. พระองค์ดำ ต. ในเมือง อ. เมืองฯ จ. พิษณุโลก ๖๕๐๐๐ โทรฯ ๐๕๕-๒๒๕๐๓๗,
Email : Focus mp@hotmail.co

พุทธศิลป์ (Buddhist Art)
พัฒนาการแห่งพุทธศิลป์ (Development of Buddhist Art)

วิทยาลัยสงฆ์พุทธมณฑล
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นครปฐม
เขียนเรียงโดย : เสวีร์ สาระทอง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

เอกสารวิชาการประเภทหนังสือ
รหัส ๑๐๑ ๔๑๗

ปรับปรุงใหม่ ๒๕๖๗

พุทธศิลป์ (Buddhism Art)

พัฒนาการแห่งพุทธศิลป์ (Development of Buddhist Art)

งานผลิตเอกสารวิชาการ หนังสือ ตำรา เอกสารประกอบการสอน
หลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เรียบเรียงโดย : เสถียร สระทองให้
พุทธศักราช ๒๕๖๗

พุทธศิลป์ : Buddhism Art

ผู้เรียบเรียง : เสถียร สระทองให้.

กองบรรณาธิการ : รศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ.

ผู้ทรงคุณวุฒิ : พระครูพิพิธจารุธรรม, ผศ.ดร., รศ.ดร.ปัญญา นามสง่า,
: รศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ.

คณะที่ปรึกษา : พระครูรัตนสุตาภรณ์, ผศ.ดร., รศ.ดร.ปัญญา นามสง่า,
: รศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ.

จัดรูปเล่ม : เสถียร สระทองให้, รศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ.

พิสูจน์อักษร : รศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ. ดร. ภูวเดช สีนทับศาล.

ออกแบบปก : เสถียร สระทองให้.

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : พฤษภาคม ๒๕๖๗. (ฉบับปรับปรุงใหม่)

จำนวนพิมพ์ : ๑๐๐ เล่ม จำนวน ๔๕๒ หน้า.

ราคา : ๓๐๐ บาท.

: ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

: National Library Thailand Cataloging Publication Data

: เสถียร สระทองให้

: พุทธศิลป์ : Buddhism Art

: พิษณุโลก : บริษัท โฟกัสพรินต์ติ้ง, จำกัด, 2567. 452 หน้า.

: 1. ศิลปกรรมพระพุทธศาสนา. I ชื่อเรื่อง

: 294.3187

ISBN : 978-616-468-853-7

ลิขสิทธิ์ : ลิขสิทธิ์เป็นของผู้แต่ง.

: ห้ามลอกเลียนแบบไม่ว่าส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือเล่มนี้

: นอกจากนี้ได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น.

จัดพิมพ์โดย : เสถียร สระทองให้ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช.

พิมพ์ที่ : บริษัท โฟกัสพรินต์ติ้ง, จำกัด, Focus printing co., ltd.

: โทร 055- 225037, 055-219783-4, fax. 055-2250.

: 110/212 ถนนพระองค์ดำ ตำบลในเมือง, อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

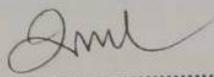
: รหัสไปรษณีย์ 65,000.

คำนิยม

หนังสือวิชาการเรื่อง “พุทธศิลปกรรม (Buddhism Art)” มีเนื้อหารายวิชาที่ปรากฏในหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในหมวดวิชาแกนพระพุทธศาสนาระดับปริญญาตรี โดยมีแนวสังเขปกำหนดให้ศึกษาพัฒนาการ โดยเน้นศึกษาประวัติ และพัฒนาการของพุทธศิลปกรรม ด้านสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ วรรณศิลป์ ที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในยุคสมัยต่างๆ อิทธิพลคุณค่าพุทธศิลปกรรมต่อวิถีชีวิตชุมชน สังคม และแนวทางการอนุรักษ์ศิลปกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสถาพรสืบไป เมื่อได้อ่านงานเขียนเล่มนี้ของอาจารย์เสถียร สระทองให้ครบถ้วนแล้ว ต้องขอชื่นชมในการเพียรพยายามผลิตตำราให้เกิดเป็นคุณประโยชน์แก่ผู้ศึกษา

อันที่จริงแล้วฐานะของความเป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรระดับอุดมศึกษา ในทุกมหาวิทยาลัยในประเทศไทย สิ่งที่เป็นความภูมิใจของอาจารย์แต่ละท่านนั้นก็คือผลงานทางวิชาการ เช่น เอกสารประกอบการสอน หนังสือ ตำรา งานแปล บทความวิชาการ และงานวิจัย เป็นต้น เพราะสิ่งดังกล่าวนี้เป็นเครื่องรองรับความก้าวหน้าและความสำเร็จทางวิชาการที่เด่นชัดที่สุดในอันที่จะนำไปสู่การขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการ เช่น ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ ศาสตราจารย์ และเป็นผลงานรองรับประกันคุณภาพการศึกษา

เมื่อได้อ่านเนื้อหาในหนังสือวิชาการเล่มนี้แล้ว เห็นว่าหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาครอบคลุมครบถ้วนตามแนวสังเขปรายวิชาที่กำหนดไว้ในหลักสูตร เหมาะสำหรับใช้ประกอบการเรียนการสอน ดังนั้นจึงขอชื่นชมในผลงานของอาจารย์เสถียร สระทองให้ อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนาของวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้พัฒนาเนื้อหาในหนังสือเล่มนี้ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาต่อไป

(พระครูรัตนสุตาภรณ์, ผศ.ดร.)

รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ

วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
ผู้ทรงฯ	ก
คำปรารภ	ข
คำนำ	ค
คำนิยม	ง
สารบัญ	จ
บทที่ ๑ ความเบื้องต้นแห่งพุทธศิลปกรรม.....	๑
๑.๑ พุทธศิลปกรรมและพัฒนาการของพระพุทธรูป.....	๑
๑.๑.๑ ความหมายและจุดกำเนิดของ “พุทธศิลปกรรม”.....	๓
๑.๑.๒ ศิลปะกับศาสนา.....	๗
๑.๑.๓ ศิลปะคืออะไร.....	๘
๑.๑.๔ ศาสนาคืออะไร.....	๑๐
๑.๑.๕ ความสำคัญของศาสนา.....	๑๑
๑.๑.๖ ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับศาสนา.....	๑๑
๑.๒ สิ่งที่เกี่ยวข้องเป็นพุทธศิลปกรรม.....	๑๒
๑.๒.๑ ที่มาของพุทธศิลปกรรม.....	๑๔
๑.๒.๒ บริเวณพื้นที่แคว้นคันธารราชู.....	๑๗
๑.๓ ราชวงศ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรศาสนา.....	๒๒
๑.๓.๑ ราชวงศ์โมริยะ (พ.ศ. ๒๒๐ - พ.ศ. ๓๕๘).....	๒๒
๑.๓.๒ ราชวงศ์คันธาระ (พ.ศ. ๓๑๓ - ๗๖๓).....	๒๓
๑.๓.๓ ราชวงศ์กุษาณะ (พ.ศ. ๖๐๐ - ๙๑๘).....	๒๔
๑.๓.๔ ราชวงศ์คุปตะ (พ.ศ. ๘๖๓ - ๑๑๔๙).....	๒๕
๑.๓.๕ สมัยของชาวมุสลิม (พ.ศ. ๑๗๕๔ - ๑๘๕๘).....	๒๖
๑.๔ ศิลปะอินเดียสมัยก่อนประวัติศาสตร์.....	๒๖
๑.๔.๑ ศิลปะอินเดีย สมัยประวัติศาสตร์.....	๒๗
๑.๕ กำเนิดและพัฒนาการแห่งพระพุทธรูป.....	๓๑
๑.๕.๑ พระพุทธรนิรมิต.....	๓๔
๑.๕.๒ พระพุทธรณาย.....	๓๕

๑.๖	ต้นแบบในการสร้างพระพุทธรูป	
๑.๖.๑	มหาบุรุษลักษณะ ๑๒	
๑.๖.๒	อนุทบัญญัติ ๘๐	
๑.๗	พุทธศิลป์ในสมัยพุทธกาล	
๑.๘	การสร้างพระพุทธรูปในอินเดีย	
๑.๙	พระพุทธรูป	
๑.๑๐	คติการสร้างพระพุทธรูปของชาวพุทธ	
๑.๑๐.๑	พระพุทธรูปเป็นสื่อให้ระลึกถึงพระพุทธองค์	
๑.๑๐.๒	พระพุทธรูปเป็นอุเทสิกเจดีย์	
๑.๑๑	คุณค่าและความสำคัญของพุทธศิลป์	
	สรุปท้ายบท	

๒ กำเนิดและพัฒนาการแห่งพุทธศิลป์

๒.๑	กำเนิดและพัฒนาการแห่งพุทธศิลป์	
๒.๑.๑	พระพุทธรูปในยุครัตนโกสินทร์	
๒.๑.๒	องค์อัครสาวก	
๒.๑.๓	พุทธศิลป์สมัยพระเจ้าเอกทัศ (พ.ศ. ๒๓๖๘-๒๓๖๙)	
๒.๑.๔	ความหมายที่สำคัญของเสาโคก	
๒.๑.๕	พุทธศิลป์แบบสัญจิ (Sanchi) พ.ศ. ๒๓๖๘-๒๓๖๙	
๒.๑.๖	พระเจ้าเอกทัศเห็น "พระพุทธรูปหัวอิน"	
๒.๒	ความเป็นมาของพุทธศิลป์สมัยพระเจ้าเอกทัศ	
๒.๒.๑	ลักษณะและความหมายพุทธศิลป์สมัยพระเจ้าเอกทัศ	
๒.๒.๒	ลักษณะศิลปะพระพุทธรูปสมัยคันธาระ	
๒.๔	ลักษณะทั่วไปของศิลปะแบบคันธาระ	
๒.๔.๑	อิริยาบถและมุทรา ของพระพุทธรูปศิลปะคันธาระ	
๒.๔.๒	พัฒนาการอิริยาบถของพระพุทธรูปศิลปะคันธาระ	
๒.๔.๓	พระพุทธรูปประทับนั่ง	
๒.๕	จิวรของพระพุทธรูปในศิลปะคันธาระ	
๒.๕.๑	การนิยมความสมจริงจากอิทธิพลศิลปะคันธาระ - อินเดีย	
๒.๕.๒	สรุปพุทธศิลป์สมัยคันธาระ	
๒.๖	พระพุทธรูปแบบสมัยมอญ (พุทธศตวรรษที่ ๗-๑๑)	

๒.๖.๑	ลักษณะเด่นของสกุลช่างมอญ	๑๐๕
๒.๖.๒	พุทธศิลป์สมัยมอญ	๑๐๕
๒.๖.๓	สกุลช่างมอญ	๑๐๖
๒.๗	ศิลปะแบบมอญที่ พุทธศตวรรษที่ ๖-๙	๑๐๘
	ลักษณะพุทธศิลป์สมัยมอญ	๑๐๘
๒.๘	พุทธศาสนา พ.ศ. ๘๐๐-๑๑๐๐	๑๑๓
๒.๘.๑	พระเจ้าปดุงที่ ๑	๑๑๓
๒.๘.๒	พระพุทธศาสนาในสมัยราชวงศ์ปดุง	๑๑๔
๒.๘.๓	พุทธศิลป์สมัยปดุง (พ.ศ. ๘๐๐-๑๑๐๐)	๑๑๔
๒.๘.๔	พุทธศิลป์สมัยปดุง ยุคทองแห่งพระพุทธรูปอินเดีย	๑๑๖
๒.๘.๕	ด้านสถาปัตยกรรม	๑๑๗
๒.๘.๖	คุณค่าของพุทธศิลป์	๑๒๐
๒.๙	พระพุทธรูปยุคต้น (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘)	๑๒๓
๒.๙.๑	พุทธศิลป์สมัยปดุง (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘)	๑๒๔
๒.๙.๒	ลักษณะเด่นของสกุลช่างปดุง	๑๒๕
	สรุปท้ายบท	๑๒๗
	๓ พุทธศิลป์ในประเทศไทย	๑๒๙
๓.๑	ศิลปะและสถาปัตยกรรมเขมร	๑๓๐
๓.๒	ที่มาของพุทธศิลป์แบบเขมร	๑๓๕
๓.๒.๑	พุทธศิลป์สมัยเขมร (พ.ศ. ๑๗๖๔-๑๗๘๐)	๑๓๗
๓.๒.๒	ลักษณะพุทธศิลป์สมัยเขมร	๑๓๙
๓.๒.๓	ลักษณะพระพุทธรูปปางนาคปรก ศิลปะเขมร	๑๔๑
๓.๒.๔	ปราสาทเขมร	๑๔๓
๓.๒.๕	ประติมากรรมภาพแกะสลัก	๑๔๓
๓.๔	พระพุทธรูปในอาณาจักรขอม	๑๔๔
๓.๔.๑	พระพุทธรูปในอาณาจักรขอมตอนต้น	๑๔๕
๓.๔.๒	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร	๑๔๕
๓.๔.๓	มหาปรัชญาปารมิตาสัตถ์ นางปรัชญาปารมิตา	๑๔๘
๓.๕	พระพุทธรูปในอาณาจักรขอมช่วง พ.ศ. ๑๑๕๐-๑๘๐๐	๑๕๐
๓.๖	สรุปประวัติศาสตร์ศิลปะเขมร	๑๖๑

๓.๗	ศิลปะลพบุรีศิลปะขอมในประเทศไทย	
๓.๗.๑	ลักษณะประติมากรรมขอมสมัยลพบุรี	
๓.๗.๒	ลพบุรีในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖	
๓.๗.๓	ลักษณะพระพุทธรูป สมัยลพบุรี	
๓.๗.๔	ศิลปะบายศรีศิลปะลพบุรี	
	สรุปท้ายบท.....	
๔	พุทธศิลป์กรรมสมัยทวารวดี - ศรีวิชัย.....	
๔.๑	ความเป็นมาของอาณาจักรทวารวดี.....	
๔.๒	พุทธศิลป์กรรมและความสำคัญของสุวรรณภูมิ	
๔.๒.๑	ความสำคัญของเมืองโบราณ	
๔.๒.๒	เมืองโบราณอุทอง.....	
๔.๒.๓	ลักษณะพระพุทธรูปสมัยทวารวดีที่พบใน	
๔.๒.๔	เมืองลพบุรี.....	
๔.๒.๕	ลักษณะศิลปะแบบขอมผสมกับทวารวดี	
๔.๒.๖	พุทธศิลป์กรรมประเภทประติมากรรมและ	
๔.๓	ลักษณะพุทธศิลป์กรรมสมัยทวารวดี.....	
๔.๔	พุทธศิลป์ - สถานโบราณสมัยทวารวดี.....	
๔.๔.๑	ประเภทและลักษณะของโบราณสถาน	
๔.๔.๒	สถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี.....	
๔.๔.๓	วิหารสมัยทวารวดี.....	
๔.๕	พระพุทธรูปศิลา สมัยทวารวดี.....	
๔.๖	พระพุทธรูปศาสนาสมัยศรีวิชัย.....	
๔.๖.๑	วัฒนธรรมสมัยศรีวิชัย.....	
๔.๖.๒	พุทธศิลป์กรรมสมัยศรีวิชัย.....	
๔.๖.๓	ลักษณะที่สำคัญของพระพุทธรูปสมัยศรี	
๔.๗	อาณาจักรศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔)	
๔.๘	สรุปประติมากรรมแบบศรีวิชัย.....	
๔.๘.๑	ลักษณะประติมากรรมแบบศรีวิชัย.....	
๔.๘.๒	คุณค่าของพุทธศิลป์กรรม.....	

	สรุปท้ายบท.....	๒๔๐
	พัฒนาการพุทธศิลป์กรรมสกุลไทยสมัยสุโขทัย-ล้านนา.....	๒๔๓
๕.๑	พัฒนาการพุทธศิลป์กรรมสกุลไทย.....	๒๔๔
๕.๑.๑	ลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปสุโขทัย.....	๒๔๕
๕.๑.๒	ลักษณะเฉพาะตัวของพระพุทธรูปสุโขทัย.....	๒๔๖
๕.๑.๓	พระพุทธรูปสุโขทัยแบ่งได้ เป็น ๔ หมวดด้วยกัน.....	๒๔๗
๕.๒	พุทธศิลป์กรรมสมัยสุโขทัยประเภทเจดีย์.....	๒๔๘
๕.๒.๑	พุทธศิลป์กรรมประเภทเจดีย์.....	๒๔๘
๕.๒.๒	เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์.....	๒๔๙
๕.๒.๓	เจดีย์ทรงกลมแบบลังกา.....	๒๕๐
๕.๒.๔	เจดีย์ทรงปราสาท.....	๒๕๑
๕.๒.๕	เจดีย์ทรงปราสาท.....	๒๕๕
๕.๓	พุทธศิลป์กรรมไทยสมัยสุโขทัย.....	๒๕๙
๕.๓.๑	ลักษณะเด่นของพระพุทธรูปสุโขทัย.....	๒๖๐
๕.๓.๒	หมวดพุทธศิลป์กรรมพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย.....	๒๖๑
๕.๓.๓	ลักษณะแต่ละหมวดของพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย.....	๒๖๕
๕.๔	พระพุทธรูปชินราช.....	๒๗๖
๕.๔.๑	ลักษณะทางพุทธศิลป์.....	๒๗๗
๕.๔.๒	คำสรรเสริญที่มีต่อพระพุทธรูปชินราช.....	๒๗๘
๕.๔.๓	ลักษณะทางพุทธศิลป์ ของพระพุทธรูปชินราช.....	๒๘๓
๕.๕	สรุปพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ๔ ยุค.....	๒๘๔
๕.๖	พุทธศิลป์กรรมล้านนา หรือ พุทธศิลป์กรรมเชียงใหม่.....	๒๘๘
๕.๖.๑	ศิลปะล้านนาไทย หรือศิลปะสมัยเชียงใหม่.....	๒๘๘
๕.๖.๒	ลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปศิลปะเชียงใหม่.....	๒๘๙
๕.๖.๓	พระพุทธรูปสมัยเชียงใหม่รุ่นแรก.....	๒๙๐
๕.๖.๔	พระพุทธรูปศิลปะล้านนา "แบบเชียงใหม่นอกเมือง".....	๒๙๒
๕.๖.๕	ลักษณะพุทธศิลป์เชียงใหม่สิ่งหนึ่ง สิ่งสอง สิ่งสาม.....	๒๙๔
๕.๖.๖	สรุปพุทธศิลป์กรรมแบบเชียงใหม่.....	๒๙๘
๕.๗	พระพุทธรูปสิ่งหนึ่ง.....	๓๐๐
๕.๘.๑	ความเป็นมาของพระพุทธรูปสิ่งหนึ่ง.....	๓๐๐

๕.๘.๒	ลักษณะพุทธศิลป์พระพุทธรูปสิงห์	
๕.๘.๓	สรุปประวัติของพระพุทธรูปสิงห์	
	สรุปท้ายบท.....	

บทที่ ๖ พุทธศิลป์ไทยสมัยอู่ทอง-อยุธยา-ลาว-รัตนโกสินทร์

๖.๑	ความเป็นมาของเมืองโบราณ.....
๖.๑.๑	หลักฐานสำคัญของเมืองโบราณอู่ทอง.....
๖.๑.๒	พระพุทธรูปศิลปะสมัยอู่ทอง.....
๖.๑.๓	พุทธศิลป์สมัยอู่ทอง-อยุธยา-รัตนโกสินทร์.....
๖.๑.๔	ลักษณะพระพุทธรูปอู่ทองรุ่นหนึ่ง.....
๖.๑.๕	พระพุทธรูปอู่ทองรุ่นสอง.....
๖.๑.๖	พระพุทธรูปอู่ทองรุ่นที่สาม.....
๖.๑.๗	สรุปพุทธศิลป์สมัยอู่ทอง.....
๖.๒	พุทธศิลป์สมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๓)
๖.๒.๑	ด้านประติมากรรม.....
๖.๒.๒	ลักษณะพุทธศิลป์อู่ทองและอยุธยายุคต้น.....
๖.๒.๓	ลักษณะพุทธศิลป์อยุธยายุคกลาง.....
๖.๒.๔	ลักษณะพุทธศิลป์อยุธยายุคปลาย.....
๖.๓	พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย ศิลปะอยุธยา
๖.๓.๑	ลักษณะพระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย.....
๖.๓.๒	ลักษณะพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่.....
๖.๓.๓	พระมณฑลปัทม.....
๖.๓.๔	ลักษณะพุทธศิลป์พระมณฑลปัทม.....
๖.๔	พุทธศิลป์ลาว.....
๖.๔.๑	สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป. ลาว)
๖.๔.๒	พระบาง และลักษณะพุทธศิลป์.....
๖.๔.๓	สถาปัตยกรรมหอพระบาง.....
๖.๔.๔	องค์ประกอบสถาปัตยกรรมศาสนาคร ทอพุทธ.....
๖.๔.๕	ศิลปะสถาปัตยกรรมลาวโดยสรุป.....
๖.๕	สมัยรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษ ที่ ๒๔ - ปัจจุบัน)
๖.๕.๑	ประติมากรรมยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น.....

๖.๕.๒	พระอุโบสถวัดมณี.....	๓๔๕
๖.๕.๓	พระพุทธรูปโลกเชษฐและลักษณะพุทธศิลป์บ้านเมือง.....	๓๔๗
๖.๕.๔	พระนรินทร์ราช และลักษณะพุทธศิลป์.....	๓๔๘
๖.๕.๕	พระพุทธรูปราชชา.....	๓๕๑
๖.๕.๖	ลักษณะพุทธศิลป์พระพุทธรูปราชชา.....	๓๕๒
๖.๕.๗	พระพุทธรูปไสยาสน์.....	๓๕๔
๖.๕.๘	พระพุทธรูปยืนวิจิตรพิลาญมงคล.....	๓๕๕
๖.๕.๙	พระศรีศากยะทศพลญาณประธานพุทธมณฑลสุพรรณ.....	๓๕๗
๖.๕.๑๐	พุทธลักษณะของพระศรีศากยะทศพลญาณ.....	๓๕๘
	สรุปท้ายบท.....	๓๖๐
	บทที่ ๗ พัฒนาการมรดกแห่งพุทธศิลป์.....	๓๖๑
๗.๑	ตำนานและความเป็นมาของพุทธศิลป์ปรางต่างๆ.....	๓๖๑
	(นำเสนอเฉพาะบางส่วนเท่านั้น).....	๔๖๔
	สรุปท้ายบท.....	๔๖๐
	บทที่ ๘ คุณค่าและการอนุรักษ์พุทธศิลป์.....	๔๖๑
๘.๑	ความหมายของพุทธศิลป์.....	๔๖๒
๘.๒	คุณค่าของพุทธศิลป์.....	๔๖๓
๘.๓	ความสำคัญของพุทธศิลป์ (พระพุทธรูป).....	๔๖๔
๘.๔	แนวทางการอนุรักษ์พุทธศิลป์.....	๔๖๔
	สรุปพัฒนาการแห่งพุทธศิลป์ไทย.....	๔๖๘
	บรรณานุกรม.....	๔๖๓
	ประวัติผู้เขียน.....	๔๕๖